

УДК [331.101.262+332.33]:638.432(477)

Майданик І.С.

*аспірант кафедри адміністративного менеджменту
та альтернативних джерел енергії
Вінницького національного аграрного університету***СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ****STRUCTURAL AND DYNAMIC CHARACTERIZATION OF AGRICULTURAL
SECTOR RESOURCE POTENTIAL OF UKRAINE ECONOMY****АНОТАЦІЯ**

У статті розглянуто динаміку розвитку ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки України, зосереджено увагу на земельних та трудових ресурсах. Стаття містить огляд динаміки площ сільськогосподарських угідь, обсягів та структури валової продукції сільського господарства України та Вінницької області. Розглянуто зміну чисельності населення України та частки сільського населення, охарактеризовано зайнятість населення в сільському господарстві. Згідно з аналізом основних показників діяльності підприємств галузі сільського господарства та розглядом динаміки забезпеченості галузі земельними та трудовими ресурсами, визначено основні напрями формування системи ефективного управління використанням ресурсного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами. Підкреслено важливість інноваційного розвитку аграрного сектору економіки України.

Ключові слова: ресурсний потенціал, тенденції розвитку, аграрний сектор, валова продукція, інноваційний розвиток.

АННОТАЦИЯ

В статье проведена структурно-динамическая характеристика состояния аграрного сектора экономики Украины, сосредоточено внимание на земельных и трудовых ресурсах. Статья содержит обзор динамики площадей сельскохозяйственных угодий, объемов и структуры валовой продукции сельского хозяйства Украины и Винницкой области. Рассмотрено изменение численности населения Украины и доли сельского населения, охарактеризованы занятости населения в сельском хозяйстве. Согласно анализу основных показателей деятельности предприятий отрасли сельского хозяйства и динамики обеспеченности отрасли земельными и трудовыми ресурсами, определены основные направления формирования системы эффективного управления использованием ресурсного потенциала сельскохозяйственными предприятиями. Подчеркнута важность инновационного развития аграрного сектора экономики Украины.

Ключевые слова: ресурсный потенциал, тенденции развития, аграрный сектор, валовая продукция, инновационное развитие.

ANNOTATION

The structural and dynamic characterization of Ukrainian agricultural sector is presented in the article. The security of land and labor resources is considered. Dynamics overview of agricultural land areas, amount and structure of gross agricultural production in Ukraine and Vinnitsa region are included in the article. The paper contains the review of changes in Ukrainian population number and the share of rural population. Agriculture employment has been examined in the research. The agriculture industry main indicators are analyzed. The formation of the basic directions of resource potential effective management of agricultural enterprises is identified. The importance of agrarian sector innovative development of Ukraine has been emphasized in the research.

Keywords: resource potential, development trends, the agricultural sector, gross output, innovative development.

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки України є її важливим складником,

адже він не лише забезпечує продовольчу безпеку держави та формує значну кількість робочих місць для сільського населення, а й залишається провідним бюджетоутворюючим фактором завдяки динамічному нарощенню прибуткового виробництва. Незважаючи на анексію Автономної Республіки Крим (унаслідок якої площі сільськогосподарських угідь зменшилися на 4%, а ріллі – на 3,8%) та проблеми, пов'язані з проведенням антитерористичної операції, галузь зберігає позитивну динаміку розвитку. Забезпечення стійкості вітчизняного аграрного сектору та високої результативності потребує оперативних та ефективних управлінських рішень, особливо у сфері формування та використання ресурсного потенціалу. За таких умов виникає об'єктивна необхідність оцінки динаміки ресурсного потенціалу аграрного сектору, виявлення проблем галузі та окреслення перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над завданням проведення аналізу стану та перспектив аграрного сектора економіки України працювала значна кількість науковців: П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров (окреслення низки проблем у реформуванні АПК та формування пропозиції їх вирішення шляхом інноваційного розвитку) [1]; Н.І. Бурлака, О.М. Балтремус (обґрунтування основних пріоритетів розвитку системи агроекономічних відносин) [2]; Д.В. Воловик (сформовано пропозиції вдосконалення управління ресурсним потенціалом на рівні аграрних підприємств) [3]; О. Мединська (окреслено перспективи розвитку аграрного сектору економіки України) [4] та ін. Дослідження науковців необхідно систематизувати та доповнити оцінкою сучасного стану аграрного виробництва.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Досліджуючи стан аграрного сектору України, важливо обґрунтувати необхідність управління ресурсним потенціалом на рівні сільськогосподарських підприємств, що слугуватиме резервом підвищення результативності галузі загалом.

Мета статті полягає у проведенні аналізу ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки України в динаміці за п'ять років. На основі оцінки забезпеченості земельними та

трудовами ресурсами галузі, результативності функціонування сільськогосподарських підприємств необхідно окреслити рекомендації щодо формування та ефективного використання ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрне виробництво відіграє помітну роль в економіці України. За рахунок агропродовольчої продукції забезпечується понад 30% усього експорту держави. Ресурсний потенціал аграрного виробництва України надпотужний. Дослідження динаміки його кількісного та якісного складу є дуже важливим завданням в умовах глобалізаційних процесів економіки.

Сільське господарство України є однією з найважливіших галузей, що становить основу продовольчої безпеки держави. Воно забезпечує понад 9,2% валової доданої вартості, у ньому використовується основних засобів вартістю понад 100 млрд. грн., господарюючі суб'єкти користуються 36,5 млн. га сільськогосподарських угідь, 31,1 млн. га з яких використовують під посів сільськогосподарських культур (табл. 1).

Враховуючи те, що дані за 2014–2016 рр. у табл. 1 подано без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, також частини зони проведення антитерористичної операції (тут і в наступних таблицях), прослідкувати тенденції змін ресурсного потенціалу можна за допомогою порівняння даних 2014–2016 рр. За цей період площа сільськогосподарських угідь зросла на 0,1%, ріллі – на 0,2%, збільшився показник розораності. У Вінницькій області за період 2012–2016 рр. також відбулося збільшення площі сільськогосподарських угідь та ріллі (відповідно) на 0,4%.

Оскільки земля – особливий ресурс аграрного виробництва, який характеризується обмеженістю та іммобільністю, вагомим зростання її кількісного виміру не могло відбутися. Важливим аспектом ефективного використання земельних ресурсів як головного фактора виробництва є їх відтворення, що характеризується рівнем родючості. Тому використання ресурсного потенціалу даного фактору виробництва має відбуватися з урахуванням його особливостей на засадах екологічності, необхідності збереження та відтворення ґрунтів.

Суттєвою перешкодою розумному викорис-

танням ресурсного потенціалу землі сільськогосподарськими підприємствами тривалий час була орендна форма користування землею, коли орендарі не дотримувалися сівозмін, виснажували землю технічними культурами, добривами, хімічними засобами захисту рослин, розуміючи тимчасовість свого права розпорядження певними ділянками та бажанням отримання максимального прибутку за короткий час. Дану проблему може усунути встановлення ринку землі, що стимулюватиме бережне використання земельних ресурсів підприємствами.

Сільськогосподарські підприємства України виробляють на 254,6 млрд. грн. валової продукції сільськогосподарства, у т. ч. 185,0 млрд. грн. продукції рослинництва і 69,6 млрд. грн. продукції тваринництва (табл. 2).

Виробництво валової сільськогосподарської продукції в Україні за 2016 р. зросло порівняно з аналогічним показником 2012 р. на 17,6%. Зважаючи на те, що в 2016 р. не враховано значну частину території України, цей показник є применшеним, але навіть за таких умов характеризує зростання галузі. Валова продукція рослинництва за досліджуваний період зросла на 26,9%, тваринництва – зменшилася на 1,6%. Що ж стосується Вінницької області, за 2012–2016 рр. вартість сільськогосподарської продукції зросла на 47,1% (галузь рослинництва – на 37,9%, тваринництва – на 71,0%).

Сільськогосподарська діяльність провадиться майже на всій території країни. Звичайно, її успішність значною мірою визначається наявністю та якісним складом трудових ресурсів.

У сільській місцевості на початок 2017 р. проживала майже третина загальної кількості населення (31,1%) (рис. 1). Частка сільського населення на початок 2017 р. зменшилася на 0,1% до аналогічного показника станом на початок 2016 р. Загалом суттєвого зменшення не відбулося, але з 2012 р. частка сільського населення зменшилася на 0,4%, а збереження даної тенденції підтверджує збереження демографічної кризи (високий рівень смертності та низький рівень народжуваності) та відтік трудових ресурсів у міста.

У галузі сільськогосподарського виробництва зайнято 2,87 млн. осіб із числа сільського населення [5] (рис. 2).

Таблиця 1

Площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення

Роки	Сільськогосподарські угіддя, тис. га		Рілля, тис. га	
	Україна	Вінницька область	Україна	Вінницька область
2012	36480,6	1828,8	31035,7	1660,3
2013	36395,4	1825,0	31032,5	1656,9
2014	36417,6	1831,3	31066,9	1661,3
2015	36452,1	1838,2	31131,0	1667,3
2016	36453,3	1838,2	31131,9	1667,3

Джерело: складено за [5]

За досліджуваний період (2012–2016 рр.) чисельність зайнятого населення в сільському господарстві суттєво скоротилася – на 18,0%. На отримання такого показника вплинуло те, що не враховувалася територія АТО та АР Крим, хоча динаміка за 2014–2016 рр. також указує на зменшення зайнятості населення в сільському господарстві (так, у 2016 р. порівняно з 2014 р. кількість зайнятого населення скоротилася на 19,9%).

Основна проблема трудових ресурсів – в аграрному секторі наявний великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею (табл. 3). Переважно це пов'язано з рівнем освіти населення сільської місцевості та поширенням тенденції неформальної зайнятості, що значною мірою пов'язано зі специфікою сільськогосподарського виробництва та наявним попитом на некваліфіковану працю в галузі.

З таблиці слідує, що у віці 15–70 років економічно неактивне населення у сільській місцевості становить 28,1%. За рівнем освіти проглядається така тенденція: найбільшу частку (47,7%) економічно неактивного населення формують особи, що мають початкову загальну або не мають освіти, найменшу частку – особи, що мають повну вищу освіту – 17,9%.

У структурі економічно активного населення найвищу зайнятість мають такі категорії працівників за рівнем освіти: що мають повну вищу освіту, неповну вищу освіту та базову загальну середню. Загалом можна зробити висновок, що з підвищенням рівня освіти зменшується безробіття та зростає зайнятість сільського населення. Проте є певна особливість – у галузі є великий попит на робітничі професії, якими можна оволодіти, маючи професійно-технічну освіту (вища освіта стає необов'язковою).

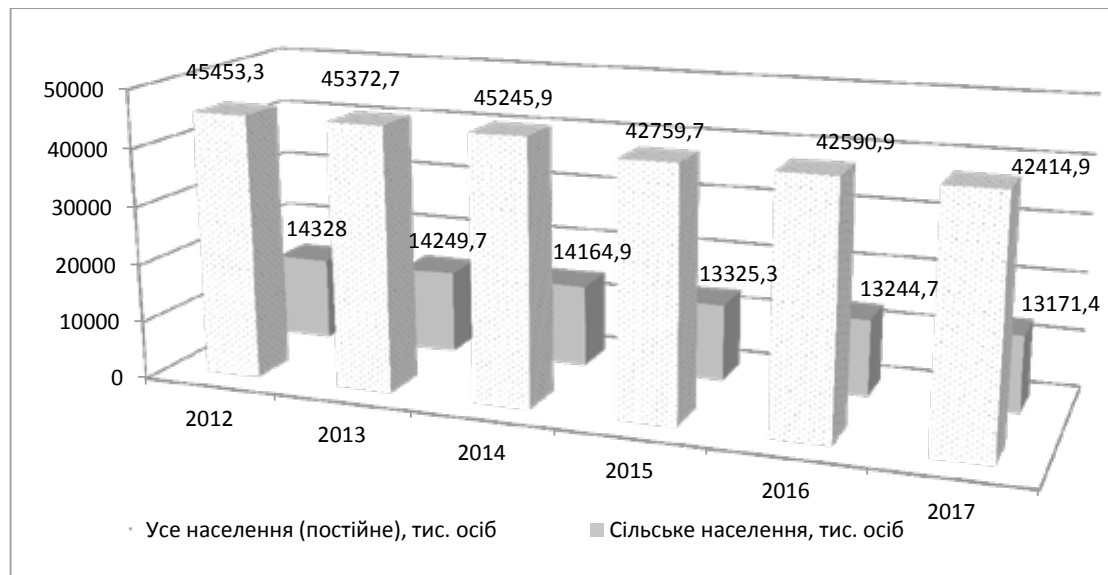

Рис. 1. Динаміка чисельності сільського населення України, 2012–2017 рр.

Джерело: складено за [5]

Таблиця 2

Валова продукція сільського господарства (у постійних цінах 2010 р., млн. грн.)

Валова продукція	2012	2013	2014	2015	2016	Відхилення, %
Україна						
Сільськогосподарська продукція всього	216589,8	246109,4	251427,2	239467,3	254640,5	117,6
в т.ч. рослинництво	145843,6	172131,2	177707,9	168439,0	185052,1	126,9
тваринництво	70746,2	73978,2	73719,3	71028,3	69588,4	98,4
Сільськогосподарська продукція в сільськогосподарських підприємствах	110071,7	133683,1	139058,4	131918,6	145119,0	131,8
Вінницька область						
Сільськогосподарська продукція всього	14492,2	17872,4	19844,6	18221,4	21319,1	147,1
в т.ч. рослинництво	10459,7	12637,4	13846,9	11435,7	14423,7	137,9
тваринництво	4032,5	5235,0	5997,7	6785,7	6895,4	171,0
Сільськогосподарська продукція в сільськогосподарських підприємствах	7764,6	10620,6	12319,9	10940,3	13794,6	177,7

Джерело: складено за [5]

В умовах ринкової економіки поширюється неформальна зайнятість населення, яка охоплює всі неформальні робочі місця як у неформальному, так і в офіційному (формальному) секторах економіки. Неформально зайнятими є переважно особи з невисоким рівнем освіти та ті, хто займається фізичною або некваліфікованою працею. Зазвичай частка жінок, що працюють у секторі самостійної зайнятості, більша, ніж чоловіків, у сільській місцевості даний показник становить 92,2% та 44,8% відповідно.

У 2016 р. кількість неформально зайнятого населення загалом по економіці країни зменшилася на 342,1 тис. осіб порівняно з попереднім роком та становила 4,0 млн. осіб, або 24,3% усього зайнятого населення. Проте частка неформально зайнятого населення серед працівників найпростіших професій була значно вищою, ніж серед офіційно зайнятого населення (49,0% проти 9,2%). Сільське, лісове та

рибне господарство є основним видом діяльності неформально зайнятого населення (40,8%) [8].

Загалом 9,7% у структурі економічно активного населення є безробітними (з них 8% мають повну вищу освіту, 13,9% – базову вищу, 11,0% – професійно-технічну). Окрім того, вагомим проблемою галузі залишається майже повна відсутність як виробничої, так і соціальної інфраструктури, що також суттєво впливає на зайнятість та рівень життя населення.

Важливо сформувати основні напрями підвищення зайнятості трудових ресурсів аграрного сектору, серед яких:

- сприяння розвитку малого та середнього бізнесу;

- нарощування обсягів виробництва конкурентоспроможної продукції, диверсифікація виробництва, що забезпечать відтворення робочих місць, адже виникне потреба у збільшенні числа працівників відповідних професій;

Рис. 2. Динаміка кількості зайнятого населення в сільському господарстві (тис. осіб), 2012–2016 рр.

Джерело: складено за [5]

Таблиця 3

Структура рівня освіти трудових ресурсів сільської місцевості в 2016 р.

Трудові ресурси, що мають освіту:	Населення у віці 15-70 років, тис. осіб	Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб					Економічно неактивне населення у віці 15-70 років, тис. осіб
		Всього	зайняті	%	безробітні	%	
повну вищу	1078,6	843,9	776,2	92,0	67,7	8,0	234,7
базову вищу	90,8	54,7	47,1	86,1	7,6	13,9	36,1
неповну вищу	1358,8	971,8	889,3	91,5	82,5	8,5	387,0
професійно-технічну	2517	1792,0	1594,7	89,0	197,3	11,0	725,0
повну загальну середню	3244,4	1762,2	1581,3	89,7	180,9	10,3	1482,2
базову загальну середню	894,5	215,6	203,5	94,4	12,1	5,6	678,9
початкову загальну або не мають освіти	98,3	8,5	6,3	74,1	-	-	89,8
Всього	9282,4	5648,7	5098,4	90,3	550,3	9,7	3633,7

Джерело: складено за [8]

– стимулювання та державна підтримка зростання підприємницької ініціативи мешканців сіл – допомога безробітним під час започаткування власної справи (важливим напрямом у межах даного заходу є сільська кооперація, роз'яснення перспективності якого сприяло б збільшенню зацікавленості незайнятих продуктивною працею осіб та створенню нових робочих місць у перспективі);

– врахування попиту ринку праці під час формування освітніх програм у навчальних закладах, підготовка висококваліфікованого персоналу для аграрного сектору (за окремими напрямами можливе навчання через службу зайнятості або ж у спеціальних групах на підприємствах) тощо.

Важливо розуміти, що максимальне використання наявного потенціалу трудових ресурсів можливе лише за рахунок забезпечення ефективної зайнятості та подолання безробіття. Держава має стати гарантом продуктивної зайнятості трудових ресурсів аграрного сектору в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки.

Вагомим чинником розвитку аграрного сектору країни є потенціал фінансових ресурсів, особливу роль серед яких відіграють власні фінансові ресурси суб'єктів господарювання аграрного сектору.

Протягом досліджуваного періоду виробництво сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах є прибутковим, постійно зростає кількість підприємств, що отримали прибуток (на 12,3%), та зменшується число тих, що отримали збиток (на 45,3%) (табл. 4).

Рівень рентабельності в 2014 р. становив 9,3%, а в 2016 р. – 24,9%, рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств зросла на 11,3%. Таке зростання загального рівня рентабельності пов'язане зі зростанням рентабельності основних видів продукції рослинництва (зернові та зернобобові культури – 42,6%, соняшник – 78,4%) та тваринництва (свині – 12,6%, молоко – 12,7%) [6, с. 18–19].

Отже, загальна тенденція поліпшення стану аграрного виробництва супроводжується зменшенням забезпеченості трудовими ресурсами. Скорочення чисельності сільського населення, у тому числі працездатного, є негативним явищем у сільському господарстві. Слід зазначити, що в багатьох розвинених країнах світу відбувається процес перерозподілу населення в напрямі зменшення частки сільського і збільшення міського, однак у них постійно зростає рівень фондово-ї енергоозброєності праці, а тому перерозподіл має закономірний характер [4].

В Україні ж зменшення чисельності сільського населення негативно впливає на процес виробництва продукції, адже для формування збалансованої структури ресурсного потенціалу необхідні значні капіталовкладення. Інтенсифікація виробництва шляхом модернізації обладнання та впровадження заходів зі збільшення продуктивності праці потребують додаткових коштів, яких часто не вистачає. У такій ситуації виникає об'єктивна необхідність у залученні додаткових коштів.

Поряд із цим важливо сформувати систему ефективного управління використанням ресурсного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами [3, с. 135]. Основними напрямами її формування є:

- забезпечення раціонального використання природних ресурсів та основних матеріальних засобів;
- застосування ресурсозберігаючих технологій;
- ефективне використання трудових ресурсів;
- забезпечення стабільності формування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх фінансових ресурсів;
- розвиток інноваційних процесів і впровадження їх результатів у забезпечення інтенсифікації виробництва.

Інноваційній діяльності останнім часом надають усе більшого значення. Пріоритетним напрямом інноваційної діяльності в аграрному секторі є впровадження найбільш перспективних агротехнологій і на цій основі підвищення

Таблиця 4

Основні показники діяльності підприємств галузі сільського господарства

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	Відхилення 2016р. до 2012 р., %
Чистий прибуток (збиток), млн. грн.	26728,4	14925,7	21413,4	101912,2	89330,8	334,2
Підприємства, які одержали чистий прибуток, млн. грн.	33570,1	26186,6	51668,0	127525,5	102230,4	304,5
у відсотках до загальної кількості	78,6	80,3	84,7	88,9	88,3	112,3
Підприємства, які одержали чистий збиток, млн. грн.	6841,7	11260,9	30254,6	25613,3	12899,6	188,5
у відсотках до загальної кількості	21,4	19,7	15,3	11,1	11,7	54,7
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	16,3	8,3	9,3	30,4	24,9	152,8
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	22,8	11,7	21,4	43,0	32,7	143,4
Кількість найманих працівників, тис. осіб	623,9	582,2	530,9	502,7	509,5	81,7

Джерело: складено за [5; 7]

продуктивності виробництва для зниження витрат на одиницю продукції та зміцнення її конкурентоспроможності на внутрішньому і світовому ринках.

Основними напрямками інноваційного розвитку аграрного сектора є:

1) створення та впровадження у виробництво високопродуктивних сортів і гібридів сільськогосподарських культур, нових порід тварин і птиці;

2) стимулювання агроекологічної діяльності, зокрема розвитку альтернативного органічного агровиробництва;

3) формування високоосвічених професійних кадрів [1].

Формування системи ефективного управління використанням ресурсного потенціалу сільськогосподарськими підприємствами з упровадженням напрямів інноваційного розвитку стане основою максимально ефективного формування та використання ресурсного потенціалу аграрного сектору економіки України.

Висновки. Нинішній етап розвитку сільського господарства України супроводжується загостренням низки соціально-економічних проблем. Проте навіть за несприятливих умов аграрний сектор продовжує демонструвати прогресивні темпи розвитку. Значною мірою даний результат зумовлений саме потужним ресурсним потенціалом. Основними напрямками ефективного управління використанням потенціалу за групами ресурсів мають стати: земельні ресурси – ведення сільськогосподарського виробництва на засадах екологічності, необхідності збереження та відтворення ґрунтів; трудові ресурси – підвищення зайнятості трудових ресурсів (сприяння формуванню підприємницької ініціативи та стимулювання розвитку малого бізнесу) та ефективного їх використання суб'єктами господарювання (підготовка висококваліфікованого персоналу, гідна оплата праці та застосування оптимальних мотиваційних механізмів), формування соціальної та виробничої структури сільських територій. Сільськогосподарські підприємства за досліджуваний період за рахунок підвищення прибутко-

вості діяльності стрімко нарощують фінансовий ресурсний потенціал, ефективно використання якого на засадах інноваційного розвитку забезпечить інтенсифікацію виробництва.

За даних умов важливо раціонально використовувати весь наявний ресурсний потенціал підприємств галузі, впроваджувати ресурсозберігаючі технології та ефективні системи управління ресурсним потенціалом. Механізм упровадження цих заходів у функціонування сільськогосподарських підприємств потребує подальшого дослідження, узагальнення наукових результатів та вдосконалення.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С. 3–13.
2. Бурлака Н.І. Стан та перспективи розвитку агропромислового комплексу України / Н.І. Бурлака, О.М. Балтремус // Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. – 2016. – Вип. 6(10). – С. 31–38.
3. Воловик Д.В. Розвиток системи управління ресурсним потенціалом аграрних підприємств / Д.В. Воловик // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2014. – № 4. – С. 133–135.
4. Мединська О. Сучасний стан та перспективи розвитку аграрного сектору економіки України / О. Мединська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sophus.at.ua/publ/2016_03_31_lviv/sekcija_section_4_2016_03_31/suchasnij_stan_ta_perspektivi_rozvitku_agrarnogo_sektoru_ekonomiki_ukrajini/118-1-0-1749.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
6. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2015 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
7. Статистичний збірник «Сільське господарство України за 2016 рік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.
8. Статистичний збірник «Економічна активність населення у 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrstat.gov.ua>.